

LÄRANDE OCH SAMHÄLLE

Examensarbete i fördjupningsämnet fritidspedagogik

15 högskolepoäng, grundnivå

När mellanstadieelever lämnar fritidshemmet

When middle school students leave the leisure center

Emmelie Sandberg

Natalie Bengtsson

Grundlärarexamen med inriktning mot
fritidshem, 180hp

Datum för slutseminarium 2024-09-06

Examinator: Carolina Martinez

Handledare: Thom Axelsson

Förord

I början av vårt arbete satt vi och diskuterade om vad vi ville forska om. Vi kom fram till att just äldre barn på fritidshemmen ofta blir bortglömda, och att de i många fall lämnar under de tidiga åren på mellanstadiet. När sökandet på forskning började så märkte vi snabbt att det här är ett ämne som det är dåligt forskat om. Vi har gemensamt sökt forskning och samlat in empiri. Vi har så långt det går skrivit stycke för stycke ihop, för att gemensamt kunna fatta beslut om formuleringar och innehåll på vägen. Huruvida ämnet ännu är ett pågående forskningsprojekt så är det nog alltid pågående då styrdokument och annat ändras med tiden. Vi vill även tacka vår mentor från Malmö universitet som har under denna svåra period varit ett stöd för oss under processen för att se till så att vi lyckas med undersökningen.

Abstrakt

Syftet med det här arbetet är att se vilka elever som väljer att sluta på fritidshemmen och varför de väljer att göra det, men även vilka faktorer som kan väcka mellanstadieelevernas intresse för att stanna kvar i fritidshemmet. Funderingen gick på hur verksamheten kan anpassas för att erbjuda eleverna en lockande miljö som de vill vara i. Studien har grundat sig inom den kvalitativa forskningen, där det gjordes olika intervjuer med elever och pedagoger. Pedagoger som jobbar inom yrket och elever som går kvar på fritids men som även har slutat har deltagit. Det uppstod problem under undersökningen som gjorde att planerna ändrades, empirin i denna undersökning gjordes genom kvalitativa intervjuer där fem elever och tre pedagoger i fritidshem var med. Utifrån analysen användes teorin barndomssociologiskt perspektiv. Studiens resultat visade att de flesta elever väljer att sluta för att de känner sig tillräckligt mogna eller för att fritidsgårdarna lockar mer. Resultaten visade även på att eleverna tycker att det är för styrt på fritidshemmen och därför väljer de fritidsgårdar eftersom de får göra nästan vad de vill där, då de inte utgår ifrån en läroplan. Men det är inte bara på grund av det utan även för att de känner att de har blivit förstora för fritids.

Nyckelord: Barnsociologiskt perspektiv, behov, fritidshem, mellanstadiet, barnperspektiv.

Innehållsförteckning

1. Inledning	6
2. Syfte och frågeställning	9
3. Tidigare forskning om fritidshem för äldre barn	10
3.1 Studie om äldre elever som lämnar fritidshemmet.....	10
3.2 Forskningsresultat på elevers olika faktorer till att lämna fritidshemmet.....	11
4. Teoretiska perspektiv	13
4.1 Barndomssociologiskt perspektiv.....	13
4.1.1 Begrepp kopplade till barndomssociologiskt perspektiv.....	14
5. Metod	15
5.1 Kvalitativa metoder	15
5.2 Intervjuer.....	16
5.3 Urval samt genomförande	16
5.3.1 Analysering av intervjuerna.....	18
5.4 Etik	18
5.5 Reliabilitet och validitet	19
6. Resultat och analys	21
6.1 Varför eleverna slutar fritidshemmet samt vad de gör på sin fritid.....	21
6.2 Upplevd självständighet och brister i verksamheten.....	23
6.3 Eleven som ännu går kvar på fritidshemmet	25
6.4 Lärarnas tankar på varför eleverna lämnar eller stannar kvar i fritidsverksamheten....	27

6.5 Reflektion av intervjuerna.....	29
7. Diskussion.....	31
7.1 Diskussion gällande metod och tidigare forskning.....	31
7.2 Diskussion om metodval.....	32
7.3 Diskussion om slutsatsen.....	32
7.4 Förslag till fortsatt forskning.....	34
8. Referenser.....	35

1. Inledning

När en hör ordet fritidshem förväntas det nästan att fritidshem är den plats där eleverna får känna sig delaktiga, de får ha ett inflytande och verksamheten anpassar sig efter elevernas olika behov. Att verksamheten ska anpassa sig utifrån elevernas behov är något som syns i Skolverkets regler och i vår läroplan som skola och fritidshemmet måste följa utöver de här texterna så finns det att läsa forskningsartiklar om ämnet. De flesta barn har någon gång under sin skolgång upplevt delaktighet i fritidshem. Här lär sig barnen att samspela med andra elever, jämnåriga, yngre och äldre. De lär sig demokrati, samhällsnormer och att följa lagar/regler genom lekar och aktiviteter med andra (Bergstedt, 2012, s. 178).

Det här arbetet kommer alltså att handla om vad som kan få de äldre eleverna i mellanstadiet att stanna kvar i fritidshemmet, istället för att åka hem och eventuellt vara ensamma hemma i upp emot flera timmar varje dag. Men även om vilka faktorer som gör att de lämnar. Med våra frågeställningar kommer vi kunna fokusera på varför det ser ut som det gör när det gäller att de äldre eleverna väljer att sluta på fritids. På så sätt blir det en inblick på vad som skulle kunna få fler av de äldre eleverna att stanna kvar, så länge behovet finns. Ett av uppdragen som finns på fritidshem och i skolan säger att elever med tiden och deras individuella utveckling ska klara av att bli självgående individer (Skolverket, 2022, kap 1, del 1). Inkluderingen är något som är av största vikt för att se det ur elevernas synsätt (Ibid, 2021, s. 15). Kanske beror det på miljön i fritidshemmen, att de inte har de utrymmen som äldre elever kräver för att känna hur miljön gynnar dem. Då det ofta är stora barngrupper i verksamheten, och att det inte alltid kan vara bara några enstaka utvalda vänner i alla aktiviteter (Lago & Elvstrand, 2021, s. 16-17).

Fritidshemmet är en kombination av skola och fritid, där elever har rätt till vila, men även lärande. Den styrda delen gör att de äldre eleverna ibland väljer att åka hem där de kan välja vilka de är med, vad de gör och även då kanske vara mer ute i den digitala världen än vad de kan på fritidshemmet (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1717). Med stora barngrupper och där de äldsta inte alltid har ett renodlat fritidshem för bara dem blir det svårt att bemöta deras förväntningar på att kunna göra sådant som de yngre eleverna inte också erbjuds.

Där det finns en organiserad lärarledning från start och där de äldsta eleverna har ett "äldrefritids" så kommer även förutsättningarna för att kunna ha kvar dem längre och där de känner sig värderade, sedda och respekterade (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1717).

Med ökade möjligheter till att arbeta med digitala verktyg kan lärarna även bemöta det som eleverna annars väljer att åka hem för att göra. På så sätt kan de finnas en form av anledning enligt eleverna själva till att stanna kvar i fritidshemmet och kanske till och med utveckla sina digitala förmågor mer än om de hade varit ensamma hemma och försökt själva utan någon som guidar dem (Elvstrand, m.fl. 2022, s. 1). Skolinspektionen (2018) såg även att de äldre eleverna som fortfarande var kvar i fritidshemmets verksamhet ofta kunde ha en större tillgång till digitala verktyg än de yngre eleverna (Skolinspektionen, 2020, s. 13).

Det finns väldigt begränsat med forskning om vad som får de äldre eleverna att vilja stanna kvar, det kan bero på att det inte har funnits någon som har velat undersöka om det här ämnet. Eller att det är ett svårt ämne att forska kring då elever kanske inte alltid vet varför. Det kan även bero på att eleverna i vissa fall inte varit med och fattat beslut om huruvida de ska gå kvar i fritidshemmet eller inte. Eleverna har rätten att finna nytta och nöje med fritidshemmet enligt barnkonventionen kapitel 31 (2009):

''Konventionsstaterna ska respektera och främja barnets rätt att till fullo delta i det kulturella och konstnärliga livet och ska uppmuntra tillhandahållandet av lämpliga och lika möjligheter till kulturell och konstnärlig verksamhet samt till rekreations och fritidsverksamhet'' (Barnkonventionen, 2009, §31).

Enligt Skolinspektionen (2020) så finns det betydande utvecklingsområden när det kommer till strukturer och lärmiljöer (Skolinspektionen, 2020, s. 1-2). Den svåra delen att balansera här är att fritidshemmet på senare år har vuxit i ansvar att komplettera skolan (Ibid, s. 19). Med det ökade ansvaret så blir det en stor fördel för de elever som stannar kvar i fritidshemmet, då de har möjligheten till ett större lärande än de elever som bara går i skolan (Skolinspektionen, 2020, s. 19). Ett annat problem med det ökade ansvaret för att lära ut är att eleverna inte vill förknippa fritidshemmet med skolan och därmed inte fokusera på skolämnen. De kanske inte heller klarar av att prestera på samma nivå som inne på en skollektion (Lago & Elvstrand, 2021, s. 20). Kraven som finns i fritidshemmet är en faktor till varför vissa elever väljer bort att vara kvar i verksamheten (Ibid, s. 21).

Med det här utgångsläget är uppsatsen yrkesrelevant på så sätt att den utforskar och analyserar aspekter som påverkar de äldre eleverna i fritidshemmet. Hur verksamheten kan ge eleverna lusten att stanna kvar, samt att se när eleverna är självständiga nog att lämna verksamheten. Även anledningar till varför de ibland lämnar redan innan de är självständiga nog, och hur det skulle kunna göras möjligt för att behålla några av dem tills de är redo att klara sig själva efter

skolan. De som jobbar i skolan, eller som vill förstå skolan och dess anledningar till det minskade antalet äldre elever i fritidshem är de som kommer kunna dra nytta av den här uppgiften. Kanske för att själva få en förståelse eller inblick i anledningarna, men även andra vuxna såsom vårdnadshavare kan ta del av texten för att få en inblick i hur lärare i fritidshem tänker och hur elever själva tänker, både de som ännu går i verksamheten och de som lämnat.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med vårt arbete är att studera hur fritidshemmen arbetar med de äldre barnens behov och intressen. Vi ville undersöka varför så många barn väljer att lämna fritidshemmet i allt tidigare åldrar än förr. En annan del av syftet är att se hur lärarna i fritidshemmet kan uppmuntra barnen till att stanna kvar i fritidshemmet genom hela mellanstadiet, eller så länge det finns ett omsorgsbehov hos individen. Och till sist hur pedagogerna kan göra för att behålla elevernas intressen på fritidshemmet.

- Vilka faktorer kan väcka mellanstadieelevers intresse för att stanna kvar i fritidshemmet istället för att åka hem?
- Hur behöver verksamheten anpassas för att erbjuda de äldre barnen en lockande miljö som de känner ger dem en positiv utveckling och lärande?

3. Tidigare forskning om fritidshem för äldre barn

I det här kapitlet tar vi upp olika delar om fritidshemmet som förekommer inom forskningsområdet fritidshem för de äldre eleverna. Sedan fortsätter arbetet med att berätta om en studie som handlar om fritidshem för de äldre eleverna och orsakerna som finns till att de väljer att lämna fritidshemmet innan de går ur sexan. När vi diskuterade vårt syfte så framkom det huvudsakligen tre teman i form av, delaktighet, inflytande och anpassning.

I själva undersökningen användes olika litteraturer och diverse forskning för att bygga upp argumenten och ha en validitet i arbetet. För att få en bra förståelse av ämnet så söktes det även internationella artiklar. På så sätt blev det en internationell förståelse för hur världen ser på det nordiska fritidshemmet, och hur det ser ut i andra länder och deras fritidshem. Det är en verksamhet som ska komplettera skolan. Här går elever eftersom vårdnadshavarna arbetar eller studerar.

3.1 Studie om äldre elever som lämnar fritidshemmet

När en söker på fritidshem för mellanstadiet för att få fram någon tidigare forskning är det knappt något som dyker upp, ett faktum då är att det finns väldigt lite forskning på det här ämnet. Lago och Elvstrand (2022) visar i en av sina studier att äldre elever väljer att lämna fritidshemmet och när de lämnar förväntas de vara självständiga och inte behöva lika mycket tillsyn eller omvårdnad. Studien handlar om hur barnen klarar sig själva samt barnens perspektiv på varför de lämnar fritidshemmet (s. 1).

Resultaten som framkom visade på att många barn var rädda för att ta hand om sig själva när de skulle lämna SAEC även kallat fritidshemmet. Många barn upplever ensamhet efter de lämnat verksamheten och kan sakna de vuxna som annars ombesörjer dem (Lago & Elvstrand, 2022, s. 5). Resultaten är uppbyggda utifrån två påståenden som de har utgått från och dem är, "Doing what you want/or not having to decide for yourself", "Being with whom you want"(Ibid, 2022, s. 5).

En av de andra faktorerna är att de äldre eleverna väljer att lämna på grund av viljan att bestämma själva, det finns ingen vuxen som bestämmer då föräldrarna jobbar och inte är hemma förrän senare. Lago och Elvstrand (2022) påtalar att eleverna anser styrda aktiviteter som påtvingade, och att när en planerad aktivitet faller i deras tycke framställs den som mer frivillig (s. 7). En del av eleverna väljer att gå hem från skolan, för att sedan gå till fritidsgårdarna istället eftersom det inte är samma regler som i fritidshemmen där. Där får de även använda sina mobiltelefoner samt lämna när de själva önskar. Även sötsaker som finns på fritidsgårdar lockar, då många fritidshem är sockerfria (Lago & Elvstrand, 2022, s. 8). Det Lago och Elvstrand kommer fram till är att eleverna oftast väljer när de vill lämna fritidshemmen, de vanligaste anledningarna handlar om en upplevd mognad eller att vårdnadshavarna tillåter det. Men det handlar även om att hemma kan de bestämma själva och äta vad de vill. Det finns ingen eller inget som begränsar dem från vad de kan och inte kan göra.

Men det finns de elever som saknar fritidshemmet också. När de har lämnat fritidshemmet och förväntas klara sig själva kan det bli övermäktigt att alltid behöva bestämma själv, Det kan även upplevas svårt att fundera ut vad de ska göra för varje dag. I fritidshemmet finns det fria aktiviteter, men även styrda aktiviteter där eleverna ska vara med. Det här är något som ofta är lättare för elever att orientera sig i. För där får de inspiration och får vara delaktiga i något som är större än bara de själva. I vår studie syns det en del likheter med deras forskning, då våra resultat liknar deras slutsats. I studien gjord utav Elvstrand och Lago (2022) framgick det en likhet mellan deras studie och den här studien, eleverna väljer att lämna då de dras till fritidsgårdarna där de kan använda sina mobiltelefoner samt bestämma själva hur de vill komma och gå, en annan likhet vi ser i deras studie är att eleverna väljer att lämna på grund av att de vill vara med vem dom vill.

3.2 Forskningsresultat på elevers olika faktorer till att lämna fritidshemmet

Mobiltelefoner är ofta en orsak till att de äldre eleverna lämnar fritidshemmet. De menar även att det är vanligare att vuxna inte tillåter mobiltelefoner i verksamheten än att de tillåter dem. Äldre elever vill vara med och påverka deras tid i fritidsverksamheten, ofta kommer förslag om just mobiltelefonerna och att de ska få använda dem mer. Men fritidshemmen nekar ofta dessa önskemål med rädsla för utanförskap och nätmobbning. Dessutom betonar de att personalbrist ofta försvårar kvaliteten och möjligheterna i verksamheten. Det i sig gör att det blir svårt att tillgodose elevernas behov och önskemål (Martinez & Olsson, s. 181-184).

Christina Grewell (2022) skriver mycket i sitt kapitel om hur elevers inflytande och delaktighet skapar en miljö som eleverna själva trivs i och vill vara kvar i. Hon betonar även svårigheterna i att uppnå dessa miljöer och att det i sig kan bidra till att eleverna inte känner sig sedda eller respekterade (s. 61-75). Linnea Holmberg (2021) betonar även hon vikten av att vara lyhörd och respektfull mot eleverna. Att elevernas inflytande för verksamheten är av största vikt och att det kan driva verksamheten och elevernas utveckling framåt att låta dem ta ansvar och låta dem ha sin egen röst och egna tankar. Här framkommer det även att de vuxnas maktposition måste minskas för att låta eleverna ta del av deras utveckling av att finna sin egen röst (s. 31-33)

Caroline Ljungberg (2022) skriver bland annat om vikten för inkludering och hur fritidshemsverksamheten ska arbeta förebyggande för exkludering. Hon skriver även om hur vuxna kan behöva ingå i vissa aktiviteter för att kunna hjälpa barn i utanförskap att komma in i gemenskapen (s.215). Gunilla Hallden (2007) skriver om det barndomssociologiska perspektivet där vikten av att barn ska få vara barn lyfts (s. 29-31). Hallden är den professor som mycket av undersökningens insamlade information om just det barndomssociologiska perspektivet kommer ifrån. Vår studie bidrar på så sätt att fler människor får tillgång till mer information, av ett ämne som det inte finns mycket forskning om där vi även forskar om både elevers och pedagogers perspektiv. Barns perspektiv är när barnen själva får vara med och bestämma samt ha en åsikt om vad som händer, på fritids har de möjlighet att göra det då vi tolkar och försöker förstå saker ur deras synsätt (Lago & Elvstrand, 2021, s.18).

När det kommer till likheter och skillnader mellan det svenska fritidshemmet kontra Finland, Norge och Danmark så syns det en skillnad i åldersgrupperna även där. I Finland är det inte så många barn som går i fritidshem efter åtta års ålder (Lago & Elvstrand, 2021, s. 18). I likhet med det svenska fritidshemmet så svarar danska tio till elva åringar och norska tio till tolv åringar att de vill kunna ha inflytande över sin egen tid (Ibid, s. 18).

4. Teoretiska perspektiv

I det här kapitlet redovisas de teoretiska perspektiven vi har utgått ifrån, samt begreppen som använts. Till en början användes det barndomssociologiska perspektivet eftersom det är just det här som passar bäst in till arbetet och analysen. Sedan går vi in mer på de begrepp som vi har utgått ifrån. Detta är då det som ligger till grund för analyskapitlet, här användes elevernas svar från intervjuerna som underlag för att kunna analysera fram ett svar i resultaten, vi använde oss även av resultaten som vi fick när vi intervjuade pedagogerna på fritidshemmet.

4.1 Barndomssociologiskt perspektiv

Jens Qvortrup var en dansk sociolog som publicerade en argumenterande text om att inte se barns barndom som en övergång till vuxenlivet, men att ett barn inte bör betraktas som en individ utan en social grupp. Det betonar vikten av att förstå att barn har sina egna sociala relationer och att deras sociala interaktioner och sammanhang är viktiga för deras utveckling, det här är vad som går under termen barndomssociologiskt perspektiv (Hallden, 2007. s. 26). Barnens barndom är något som utvecklas hela tiden och är i en ständig förändring och den är verkligen inte entydig utan mångtydigt, barndomen är något som görs av barn (Hallden, 2007. s. 29-31). När det kommer till barnet som being eller becoming handlar det om att barnen är en social grupp som ska behandlas som en sådan, en annan aspekt av synen på barnen som being är att barnen är individer och det är viktigt att vi betonar dem som det men även ha i åtanke att de har egna tankar, åsikter och upplevelser; alla ska lyssna på barnen och respektera deras åsikter samt upplevelser (Hallden, 2007. s. 32).

Barndomssociologiskt perspektiv fokuserar huvudsakligen på ett barnperspektiv (Holmberg, 2020, s. 42). Alltså hur barn ser och tänker på saker ur deras vinkel. Då vi vuxna anses vara de som bestämmer och att barnen därmed blir en underordnad minoritetsgrupp gör det även att våra beslut påverkar dem vare sig de vill eller inte, något som vi måste ta i beaktning när det kommer till beslutsfattande, därför är deras perspektiv på saker som rör dem viktigt (Ibid, s. 42)

Barndomssociologiskt perspektiv är en form av metod för att få in en bred kunskap och förståelse för hur barnen tänker och känner; men även för att få in de vuxnas syn och tolkning av det (Holmberg, 2020, s. 18). Barndomssociologiskt perspektiv fokuserar på hur vi vuxna ser på barn, men även hur vi förhåller oss till dem, samt hur vi bemöter dem och hur detta påverkar dem på olika sätt. Här är även fokus på just *barnperspektiv* (Ibid, s. 41-44). Eftersom barnsynen på ett fritidshem ska vara demokratisk så är även det en betydande faktor att vi inkluderar

barnen och därmed barnperspektivet i vår organisation och då även när det kommer till större beslut (Holmberg, 2020, s. 44).

4.1.1 Begrepp kopplade till barndomssociologiskt perspektiv

Anneli Hippinen Ahlgrens kapitel betonar att barnperspektivet är en stor del i barnens vardag. Hon skriver även om vikten av att miljön för eleverna på fritidshemmet ska ändras och utvecklas. Ofta för att anpassas efter elevernas behov och olika önskemål för att främja barns utveckling och lust till lärande och personlig utveckling (Pihlgren, 2017, s. 20). Barnperspektivet innebär även att de vuxna ser eleverna och gör allt de kan för elevernas bästa och att de vuxna vidtar åtgärder när eleverna behöver det. Fritidshemmets uppdrag som helhet är för att bidra till elevernas utveckling samt lärande. Det handlar om att vi ska ha en helhetssyn på eleverna och elevernas behov; och utifrån barnperspektivet syftar det på att vi utgår ifrån våra egna erfarenheter och att barnen själva får uttrycka sina åsikter, detta gör eleverna genom att pedagogerna utgår ifrån elevernas intressen i verksamheten (Hansen Orwehag, 2017, s. 35).

Ett annat begrepp är barnets perspektiv vilket innebär att barnet själv får säga vad de tycker, hur de upplever saker och ting samt att barnen får säga sitt. Mycket av det handlar även om elevernas miljöer, hur upplever de att miljöerna fungerar och hur skolans miljö talar till eleverna. Vi har diskuterat om varför eleverna väljer att lämna fritids och en av alla faktorer är att eleverna inte trivs i miljöerna för att det är tråkigt. Utifrån barnets perspektiv blir det en inblick i hur eleverna vill att miljön anpassas utifrån deras behov samt intressen (Qvarsell, 2017, s. 83-84).

5. Metod

I det här kapitlet diskuteras våra metodval. Arbetet utgick från kvalitativa metoder samt inhämtad empiri från ett antal semistrukturerade intervjuer. Vi har intervjuat både elever och personal på samma skola. Vi beskriver dessa utifrån studiens syfte, vidare i texten skriver vi om etik, hur informanterna behandlas som är med i studien men även om hur deras åsikter respekteras. I slutet av detta kapitel skriver vi om reliabiliteten och validiteten av studien.

5.1 Kvalitativa metoder

I vår studie ville vi ta reda på varför de äldre eleverna väljer att inte stanna kvar på fritidshemmet. Därför har vi valt att använda oss av en kvalitativ metod där vi samlade in data genom intervjuer. Valet av kvalitativa metoder berodde på att det då är flexibelt, och på grund av att vi genom denna metod kan ställa öppna frågor så att deltagarna själva kan svara med egna ord (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 16). Vi ville skaffa mer kunskap om detta ämne då upplevelsen ute i verksamheterna ofta är av karaktären att de äldre eleverna hellre går hem än stannar kvar på fritidshemmet efter skolans slut. Därför ville vi ta reda på om det finns något som pedagogerna kan ändra på för att eleverna ska vilja stanna tills de är redo att lämna verksamheten.

Kvalitativ intervju som en metod är den vanligaste metoden som brukar användas, dels för att det underlättar arbetet en del eftersom intervjun inte blir fast på ett ställe. Kvalitativa intervjuer var relevanta i denna undersökning då vi ville ha en variation av svar för att få in personliga åsikter och tankar och inte bara matematiska svar på enkäter där man väljer svar, för att ha kvalitativa undersökningar bidrar det till en bred variation där vi ser vad respondenten tycker är viktiga och då kan vi anpassa frågorna.

Det är en metod som kan göra andra bekväma om det inte handlar om känsliga ämnen (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 83). "Människors erfarenheter och uppfattningar framkommer bäst när informanten själv får vara med och bestämma vad som ska tas upp i intervjun" (Ibid. s. 84). Genom att göra informanterna delaktiga i intervjun och inte bestämma deras svar blev intervjun inte strukturerad med fasta frågor, och på så sätt blev det mer som ett samtal mellan intervjuaren och informanterna där de fick säga som de ville och även inkludera tolkningar och känslor i deras svar (Christoffersen & Johannessen, 2015, s.84).

5.2 Intervjuer

I undersökningen användes intervjuer som var semistrukturerade med ett fåtal öppna frågor som sedan gick att utveckla till mer preciserade frågor, det innebar att respondenterna kunde påverka innehållet i en större grad samt att det minskade risken för att de kände sig förhörda (Alvehus, 2019, s. 86). De semistrukturerade intervjuerna kom att ge oss möjligheten att komma in på djupet av det som respondenten anser är viktigt. Det gav oss även möjligheten att få mer inblick i vad vi behövde leta efter och analysera (Ibid, s. 88). Innan arbetet satte igång underlättade vi det för respondenterna. Det gjorde vi genom att presentera oss själva och vårt övergripande tema, vårt syfte med undersökningarna, samt i en form av introduktionsfrågor som senare övergick till övergångsfrågor för att ge tempo åt samtalet (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 87).

Frågeställningarna vi hade var till en början bara om varför eleverna slutar på fritids, och om det fanns något som kunde göra att de stannade kvar längre ifall de inte klarar att vara själva hemma efter skolan. Eftersom vi sen jobbade semistrukturerat så blev det fler ingående frågor på det de pratade mer om, såsom hur de tyckte att verksamheten fungerade, vad de tyckte om de vuxna, och hur stor roll mobiltelefonerna spelar in i hur de väljer att stanna eller söka sig till andra instanser. Även vad de gör på fritiden istället kom på tal och där fick vi svar på att fysiska aktiviteter inte var i fokus, utan mer vänner, och att få göra som de vill.

5.3 Urval samt genomförande

Vi intervjuade tre pedagoger som jobbar på fritidshemmet, en av de är utbildad lärare i fritidshem och de andra två är långtidsvikarier. Intervjuerna med pedagogerna tog mellan 10 till 20 minuter en del hade mer att säga än andra. Intervjuerna gick till på så sätt att vi intervjuade både personal och eleverna enskilt då vi inte ville att deras svar skulle påverka varandra. Dessa intervjuer spelades in utifrån deltagarens tillåtelse, inspelningen skedde för att intervjuerna skulle kunna hållas flytande och senare skrivas ner korrekt utan påverkan av egen tolkning.

Barn 1 är 11 år gammal och har inte gått till fritidshemmet sedan hen var 9 år.

Barn 2 är 10 år gammal och har inte gått till fritidshemmet sedan hen var 9 år.

Barn 3 är 12 år och går ännu kvar på fritidshemmet eftersom hans familj inte anser att han klarar av att ta hand om sig själv hemma ännu.

Barn 4 är 12 år och går inte kvar på fritidshemmet sedan han var 10 år. Lämnade när föräldrarna ansåg att han var för stor för att gå kvar i fritidshemmet.

Barn 5 är 13 år och går inte kvar på fritidshemmet. Lämnade fritidshemmet när han var 10 år.

Lärare Simon har jobbat inom fritidshem i två års tid.

Lärare Filip är ny i fritidshemmet och har bara jobbat inom skolan i tre månader.

Lärare Lisa har jobbat inom skolan sedan 40 år tillbaka.

Vi fokuserade på intervjuer av lärare och elever i syftet att se hur de upplever delaktighet och anpassning för att erbjuda de äldsta eleverna en meningsfull tid på fritidshemmet. Vi intervjuade 5 olika elever och bara en av dessa elever går kvar på fritidshemmet. En del av barnen svarade kort och var snabba på vad de ville säga medan det tog lite längre tid för andra att tänka fram olika svar och egna tankar och åsikter, därav tidsskillnaden. Vi började med att kontakta och fråga ett antal utvalda elever och lärare på en skola. Beroende på vad deras svar var kom det följdfrågor för att antingen utveckla deras svar eller för att få en mer ingripande blick på vad de ville få ut av svaren som de gav.

Metoden till intervjuerna var semistrukturerade och med det innebär det att alla frågor inte var uppräddade från start. De kunde även formuleras om för att passa individen och en del frågor kom att läggas till samt andra tas bort när det blev relevant samt onödigt under intervjuernas gång (Alvehus, 2019, s 86). Urvalsprocessen vi har utgått ifrån är de kontakter vi har sedan innan i verksamheten, och med det går urvalet under benämning *bevämlighetsurval* (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 57). Men detta betyder inte att kvaliteten blir lidande utan snarare att vi med den kan hitta en lämplig grupp att välja ut för intervjuer (Ibid, s. 57). De vi valde som skulle delta är lärare som jobbar på avdelningarna för de äldre eleverna, men även elever som går kvar på fritidshemmet. Valet att ha med elever som går kvar i fritidshemmet är för att få en inblick på hur det ser ut i verksamheten enligt barnens perspektiv.

Vi har även med elever som har valt att sluta. Vi skulle ha intervjuat elever och pedagoger på en annan skola som vi har haft kontakt med men det var svårt att hitta tid för skolan som passade och de hade svårt med personalbrist vilket gjorde det svårare att komma fram till något och på grund av tidspress valde vi att utesluta den skolan och använda oss av enbart den som hade tid och möjlighet för samtal.

För att inte missa något som kan vara av vikt med intervjuerna så spelades intervjuerna in och detta fick deltagarna reda på redan innan intervjuerna började. Den här metoden var bra för att inte missa, glömma eller ändra om någon formulering efter egen tolkning. Ljudfilerna spelades upp under analyseringen redan nästa dag. Det är för att transkriberingen ska bli så korrekt och opåverkad som möjligt (Alvehus, 2019, s. 89). Nackdelen med metoden inspelningar jämfört med anteckningar är dock att vissa respondenter kan riskera att begränsa sig i sina uttalanden. Eftersom vi som intervjuare känner till den här risken så arbetade vi förebyggande för att respondenterna skulle kunna känna sig trygga genom samtals gång och därmed tänkte de inte på att intervjun blev inspelad (Ibid, s. 89).

5.3.1 Analys av intervjuerna

För att komma fram till resultatet behövdes intervjuerna analyseras, det skedde genom att lyssna igenom dem, skriva ner och leta efter likheter och skillnader. Dessa kom sen att lyftas upp i *resultat och analys*. För att få in en bra analys behövde vi transkribera och analysera intervjuerna utifrån ett barndomssociologiskt perspektiv, alltså vad barnen ansåg viktigt, men även vad lärarna uppfattade som väsentliga frågor, problem eller lösningar (Alvehus, 2019, s. 89). Intervjuerna skedde med en inspelare som var lånad från skolan där intervjuerna skedde, och dessa raderades efter att vi transkriberat ner dem till textformat. På så sätt kunde konfidentialitetskravet uppfyllas, skolan kunde känna sig trygga och så även respondenterna (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 46) Intervjuer är den etnografin som är central inom kvalitativ forskning och därmed anses vara en viktig del. Intervjuer ger forskare en möjlighet att få mer djupgående insikter om informanternas åsikter, känslor och erfarenheter. Något som är typiskt för just kvalitativ forskning (Alvehus, 2019 s.84).

5.4 Etik

Forskningsetiken handlar om hur vi behandlade de människor som vi ville ha med i vår forskning, det vill säga våra informanter och försökspersoner. Utifrån forskningsetik är det

oerhört viktigt att deltagarna behandlas på ett etiskt sätt. Inom forskningsetiken är det avgörande att respektera deltagarnas rättigheter och att de känner till just vilka dessa är. De här etiska riktlinjerna skapar trygghet hos deltagarna och då det skyddar deltagarnas intressen kan forskningen vara trovärdig och tillförlitlig (Vetenskapsrådet, 2017 s. 12).

Informationskravet är den första aspekten. Alltså att alla som deltar har rätt till att veta vad forskningsprojektet går ut på, samt vad deras roll i den är och vad syftet med hela arbetet är (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 46).

Vi kommer även in på *samtyckeskravet* som kortfattat innebär att deltagarna/respondenterna när som helst kan dra tillbaka sitt samtycke till att delta. Detta ska ske utan att det blir obehag eller ifrågasättande. Respondenten/deltagaren måste även ha uttryckt sig att denne frivilligt vill delta i undersökningen från början (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 46). I denna undersökning delade vi ut en samtyckesblankett till eleverna och deras vårdnadshavare med information, kontaktuppgifter och plats för godkännande, samt en liknande till lärarna, men då utan krav på att vårdnadshavare skulle godkänna.

Konfidentialitetskravet är även det av största vikt då det innebär total sekretess för de som deltar. Deras namn eller annan information som kan härleda tillbaka till dem ska inte gå att få tag på för deras trygghet. Denna punkt är av största vikt då den ger deltagarna/respondenterna förtroendet att sanningsenligt vara med på undersökningarna (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 46).

Fjärde, och sista punkten är det som kallas *nyttjandekravet*. Vilket innebär att deltagarna/respondenterna får veta att de insamlade uppgifterna enbart används i forskningssyfte. Det betyder att deras uppgifter kommer att behandlas med respekt och därmed inte vara något som allmänheten kommer att komma åt (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 46-47).

5.5 Reliabilitet och validitet

Reliabiliteten visar om forskningen är mätbar, det vill säga om den är pålitlig eller ej. Alltså, om en annan forskare eller student hade gjort en likadan forskning, hade resultaten varit likadana eller inte? (Alvehus, 2019. s. 126). Validiteten är det som avgör om vi undersöker det vi ska undersöka, alltså har vi fått svar på våra frågeställningar? Just med kvalitativa metoder kommer det en möjlighet att få en validitet i form av en autenticitet. Alltså att de som läser

arbetet ska kunna se och känna igen innehållet utifrån verksamheten och dess meningsskiljaktigheter ska inte vara enorma (Ibid, s. 130-131). Validiteten framkommer på så sätt att när intervjuerna skedde så utgick vi från några förutbestämda frågor och sedan la vi till fler efter hand när det uppdagades vad respondenterna tyckte var viktigt samt oviktigt. På så sätt blev intervjuerna formade på så sätt att vi frågade de frågor som var viktiga för dem att ställa och för oss att ta reda på, och validiteten blev därmed ett faktum (Alvehus, 2019, s. 126). Eftersom reliabilitet är mätbart för att se om resultaten är upprepningsbara så passar denna dåligt in i kvalitativa studier eftersom dessa inte är upprepningsbara (Ibid, s. 126-127). Så när det kommer till just reliabiliteten i en kvalitativ studie så blir den lite svår att få in på ett bra sätt i texten eftersom den kommer av sig själv efter hand som arbetet skrivs ner (Alvehus, 2019, s. 126). Det var viktigt att intervjua barnen för att få deras syn på verksamheten men även deras perspektiv på hur det ser ut. Annars hade det varit omöjligt för arbetet att få fram barnens perspektiv, och det är ju just för barnen som verksamheten finns för (Qvarsell, 2017, s. 83-84).

6. Resultat och analys

I denna del av arbetet kan man läsa resultatet av analysen och den insamlade empirin. Eleverna samt lärarna som är med i den här studien har fått fiktiva termer för att bevara sekretessen hos deltagarna. Dessa kommer att kallas för *Barn* samt *Lärare* följt av ett nummer eller namn för att hålla de olika individerna isär genom textens gång. Vi valde att ha resultatet och analysen i denna ordning på grund av att vi ville att det skulle framgå först om varför eleverna väljer att lämna, och sedan fortsätta med om det finns brister i verksamheten som gör att de väljer att lämna. För att till sist analysera hur eleverna som går kvar upplever verksamheten för att kunna avsluta med pedagogernas upplevelser av det.

6.1 Varför eleverna slutar på fritidshemmet samt vad de gör på sin fritid

I frågan om vad som gjorde att barnen valde att sluta på fritidshemmet så var det huvudsakliga svaret att deras vänner slutade och att de kände att de var för stora för att vilja stanna kvar.

Barn 1 säger “När man får välja mellan att vara ensam på fritids och ensam hemma så väljer man hemma, för där blir jag inte tvingad att leka med dem jag inte tycker om”.

I citatet ovan ser vi att eleven känner sig tvingad till att umgås med de hen inte vill och väljer därför att vara hemma. Ur barnets perspektiv blir en påtvingad aktivitet negativt associerad med fritidshemmet, det här gör att eleven hellre stannar hemma själv än att gå kvar i fritidshemsverksamheten (Hallden, 2007, s. 15).

En elev skilde sig från resten av de barn som vi intervjuade, då denne fick sluta på grund av att vårdnadshavarna ansåg att hen var för gammal för att gå kvar på fritidshemmet. En del av deltagarna ville inte vara kvar på fritidshemmen längre för att de kände sig redo för att lämna och att de upplevde att de var för gamla för att vara på fritidshemmet och att de hellre var på fritidsgården tillsammans med vännerna och använde sina mobiltelefoner.

Barn 4 berättar “Jag slutade på fritids för mamma och pappa tyckte att jag var för stor”.

Sett ur barnets perspektiv (Qvarsell, 2017, s.77) kan citatet tolkas som att barn 4 upplever hur vårdnadshavarna har en maktposition, då vuxna generellt har en bestämmanderätt över barn. Det vill säga att det här är ett konkret exempel på hur vuxna använder sin makt så att barnen upplever sig förminska och hamnar i ett läge där de har brist på möjligheten att själva fatta beslut eller bestämma (Elvstrand, Dahl & Lago, 2022, s.38.)

När eleverna väljer att lämna fritidshemmet på grund av vännerna som slutar kan det bero på att i fritidshemmet sker mycket av deras sociala utveckling ihop med kamraterna. Utan deras vänner närvarande förlorar vuxna den funktionen och förväntningen barnen har på att kunna umgås blir omöjliggjort om de själva går kvar (Elvstrand, Dahl & Lago, 2022, s. 12-13). Att barnen själva och deras vårdnadshavare anser att de är stora nog för att lämna fritidshemmet ingår även i deras livsfas och syn på var de befinner sig i livsutvecklingen (Ibid, s. 18-19). Deras svar ledde till följdfrågan om vad de gör på sin tid efter skolan och om de har någon hemma när de kommer hem eller inte. I hälften av fallen finns det ingen vuxen hemma när de slutat skolan och de är därmed ensamma några timmar varje dag. Vissa dagar kan de uppleva det lite läskigt och då brukar de kontakta vänner för att ses och leka.

Barn 2 berättar “När det är mörkt ute och dåligt väder, typ över höst och vinter så är det läskigt och det hörs saker ute. Jag vill inte vara själv hemma då och leker med vänner istället”.

Sett ur barnets perspektiv så är fritidshemmet en tillvaro med vuxna som ger dem omsorg och en trygg plats att vara på, hemma hamnar de i en tillvaro där de ska förväntas att klara sig själva (Lago & Elvstrand, 2022, s.95). Den gemensamma nämnaren för barnen om vad de gör på sin fritid är mobiltelefonerna. Sedan finns det skillnader på andra aktiviteter såsom barn 1 som ofta går ut i skogen för att återhämta sig från alla intryck som kommit till hen under dagen. Här kan hen rensa sina tankar och samtidigt lära sig om olika trädslag och annan växtlighet på egen begäran. Hen brukar vara där tills de vuxna hemma ringer hem hen.

Barn 1 med egna ord:

“Skogen är bra, och lugn. Men den är inte lugn när man går ut i skogen med fritids för då ska alltid alla väsnas och störa. Så nu kan jag gå ut själv utan att någon stör och ingen stressar mig att jag inte får gå för långt eller vara borta för länge. Mer än när mamma kommer hem och blippar min telefon så att jag måste gå hem”.

I citatet ovan ser vi ur barnets perspektiv hur de anser att det är viktigt för de att få bestämma över sina aktiviteter, och kunna påverka sina egna liv och val i det. Eleverna kan även uppfatta det som att de annars blir kontrollerade då de inte alltid får bestämma aktiviteterna själva på fritids (Lago & Elvstrand, 2022, s.96-97). Barn 2 är mycket ute och cyklar eller hänger nere på en så kallad spontanidrottsplats där det finns skatepark, basketplan, fotbollsplan, lekplats och några andra banor hen är lite osäker på vad de är till för. Barn 4 och 5 har TV och mobiltelefonerna, eller så går de till fritidsgården och träffar

vänner där ihop med sina mobiltelefoner. Innan har de provat många olika sporter men inget som de har fastnat för och som de upplevt påtvingande och kvävande.

Barn 5 sa “Jag har provat att spela olika sporter men det är oftast mamma och pappa som vill att jag ska testa någon sport men jag vill inte”

I detta citat ser vi hur barn 4 och 5 uppmärksammar upplevelsen av problematiken över de vuxnas maktposition över barnen. De börjar bli stora och vill bryta sig loss från de vuxna och utveckla sina egna liv i större utsträckning (Hallden, 2007, s. 12-13). Utifrån det barndomssociologiska perspektivet så är barnet som *being* eller rentav *becoming* med och fattar beslut som påverkar dem själva, men yttre faktorer såsom vårdnadshavare kan inte kontrollera huruvida barnet väljer att aktivt delta i dessa bestämda aktiviteter. Vårdnadshavarna kan heller inte bestämma över barnet om denne tycker om aktiviteten eller ej. Alltså om barnet inte vill delta i en aktivitet så kommer denne inte att göra det (Hallden, 2007, s. 53).

Att introducera barn för andra typer av aktiviteter efter skolan är något som är vanligt, men som många barn kan se som ännu en lektionstid eller som ännu en styrd aktivitet som de tvingas delta i. Det här skulle kunna vara en av orsakerna till varför aktiviteter i form av sport eller musik kanske inte lockar alla barn efter skolan då de önskar lugn och att få göra lite som de själva vill efter att ha gjort som lärarna sagt under hela skoldagen (Lago, Elvstrand, 2022, s. 1716). Problematiken med styrda aktiviteter efter skoltid är mycket för att äldre barn tenderar att vilja kunna kontrollera sina liv och aktivitetsval i allt högre utsträckning själva och få känna sig som ansvarstagande människor som kan fatta egna beslut på vad som ska och inte ska göras (Lago & Elvstrand, 2021, s. 18).

6.2 Upplevd självständighet och brister i verksamheten

På frågan om de känner att de klarar sig själva under de timmarna innan en vuxen kommer hem så var svaret det samma mellan alla barnen. Alla fyra upplever sig själva kapabla till att ta hand om sig, de ser inte någon svårighet i att fixa en macka till sig själv och att lösa disk eller annat som den vuxne bett dem om. Barn 4 och 5 var sällan ensamma hemma då deras föräldrar varit sjukskrivna och därmed har de inte behövt klara sig själva på samma sätt som barn 1 och 2.

Barn 1 berättar “Mamma lärde mig att diska och laga mat när jag var liten så därför kan jag det bra nu när jag och syrran är hemma själva efter skolan”.

I citatet ovan kan man läsa att ett barn fick lära sig diska och laga mat hemma, vilket resulterade i att barnet nu kan det när hen är hemma själv. När de funderade på om det fanns något som saknades på fritidshemmet så ansåg Barn 1 att det inte fanns något att sakna, lärarna var alltid arga och otrevliga och det fanns inga vänner för ingen ville vara där.

Barn 1 svarade “Ingen vill väl vara där man sig hatad och störig? Dom borde sparka alla vuxna och anställa nya som inte hatar barn.”

Här syns maktpositionen som vuxna använder sig av, samt hur barn försöker komma loss från dessa. En viktig del inom barndomssociologin är kamratkulturen och hur viktig den är för eleverna och deras utveckling, på fritidshem existerar olika kamratkulturer; som utomstående inte förstår såsom identiteter, olika språkbruk, värden samt normer (Elvstrand, Dahl & Lago 2022, s. 35). De styrda aktiviteterna som de hade var dag hindrade barnen från att göra vad de ville och att umgås med vilka de ville. Barn 2 däremot saknar lite av gemenskapen och allt pysselmaterial som fanns på fritidshemmet. Hen har inte lika mycket av sådant material hemma och kan därför inte pyssla på samma sätt som förr. Hen kan heller inte komma på nya pyssel att göra på samma sätt som när hen gick på fritidshemmet för där lärde lärarna dem nya saker att skapa och att använda sig av olika material såsom lera, gips, kartong och ståltråd utöver de klassiska papprena. Barn 4 och 5 svarade båda två att de trivdes och hade det bra, men trots att de fick påverka aktiviteterna så var det ofta tråkigt där ändå just på grund av bristen på jämnåriga kompisar och mobilförbudet som rådde på fritidshemmet.

Barn 5 sa “ När jag är ensam och inte har vänner eller mobil för att prata med dem så blir det långtråkigt och allting känns dåligt”.

Sett ur barnets perspektiv så ser vi även här att den sociala biten från fritids påverkar en del elever när de väljer att lämna verksamheten, i detta fall mår hen inte bra när hen är ensam och inte har någon att umgås med. På fritids har de alltid någon omkring sig och behöver inte vara ensamma på samma sätt. Här kommer ännu en gång kamratkulturen in. Som ur ett barndomssociologiskt perspektiv innebär att barnet nekas den sociala biten som jämnåriga och egenvalda vänner kan erbjuda (Elvstrand, Dahl & Lago 2022, s. 35).

När det ses ur ett barndomssociologiskt perspektiv så är barnen och deras tankar, känslor och tolkningar det som är viktigt. Med andra ord tolkat på så sätt att det gynnar barnen och deras perspektiv (Lago & Elvstrand, 2021, s. 18). Styrda aktiviteter är inte alltid önskvärt av eleverna, men något som finns i fritidshemmet. När dessa aktiviteter upplevs som inkräktande på deras

privata tid och påtvingade aktiviteter utförs så kan dessa snabbt bli negativt associerat för barnen (Lago & Elvstrand, 2021, s. 17). Ur barnets perspektiv kan styrda aktiviteter vara ett moment som känns påtvingat och för ofrivilligt. Eftersom barnen vill utveckla sina egna personligheter och utvecklingsområden så vill de även känna att de kan vara med och påverka sina egna liv (Hallden, 2007, s. 15).

6.3 Eleven som ännu går kvar på fritidshemmet

När det kommer till intervjun med det barn som ännu går på fritidshemmet så fokuserade frågorna på hur fritidshemmet anpassade sig för eleverna och hur hen trivs där och upplever sitt eget inflytande i verksamheten. Första frågan som var om lärarna tog vara på deras intressen så svarade barn 3 att verksamheten gjorde vad de kunde för att tillmötesgå deras intressen och behov.

Barn 3 svarade: “Dom försöker ofta fråga oss vad vi vill göra och vad vi förväntar oss av dom och verksamheten, men det är inte lätt att veta själv.”

Det här kan kopplas till omsorgen som fritidshemmet har i uppdrag att tillämpa. Alltså att barnen som är i verksamheten ska kunna känna sig sedda, respekterade och hörda. Inom barndomssociologin betonas vikten av att lyssna på barnet och att sträva efter att förstå barnets perspektiv (Ackesjö, 2022, s.196). De har även en rättighet att så långt det är möjligt vara delaktiga för att påverka inflytandet i verksamheten (Grewell, 2022, s. 69). Efter det frågade vi om hen trivs på fritidshemmet. Barn 3 svarade ja på frågan. Med följdfrågan på vad som gör att hen trivs så svarade barnet att delaktigheten gör att det blir en givande verksamhet för hen.

Barn 3 säger: “Lärarna låter mig vara med och påverka verksamheten så att det finns något roligt att göra även för mig”.

Relationen barn 3 har till de vuxna i verksamheten innebär alltså att hen känner sig sedd och får behoven bemötta så långt det är möjligt, något som är viktigt i barns utvecklingsprocess (Hallden, 2007, s. 37). Frågan efter var om hur eleven tycker att det ska vara på ett fritidshem.

Barn 3 svarade: “Jag vill baka mer, och kolla mer film för allt annat suger”.

Barn 3 ville ha mer gemensamma aktiviteter utomhus ihop med lågstadieavdelningen eftersom denne har kompisar som går där och att barn 3 annars ofta ställde till med bråk för att försöka få sin vilja igenom. Frågan om hur barn 3 upplever miljön på fritidshemmet blev svaret att hen

anser att miljön är bra med många olika utemiljöer på skolgården samt att det alltid finns något att göra. Vi frågade sedan om hen får vara med och bestämma om vad som ska göras och hända på fritidshemmet. Hen ansåg att det kunde bli bättre, för de flesta förslagen som barn 3 kommer med blir ofta bortröstade av de yngre eleverna på avdelningen. Om det så bara är att välja en film som de ska titta på så blir det aldrig något som de äldre vill se, för det är fler i årskurs 3 och 4 som röstar på de andra filmerna. Detta gör att hen inte vill delta i de planerade aktiviteterna och att hen istället ställer till med bråk eller förstör aktiviteterna för att de andra barnen till sist ska ge upp och önska fri lek. Genom styrda aktiviteter riskeras barnens perspektiv att försvinna och de vuxnas perspektiv tar över. För att bevara barns perspektiv i verksamheten måste de vuxna jobba efter detta och ha i åtanke att det är just deras perspektiv de vill jobba efter (Lago & Elvstrand, 2022, s 226-227).

Barn 3 säger “Vill jag inte delta tänker jag inte göra de heller. Så då förstör jag eller är rolig så att aktiviteten avslutas. Annars tycker jag att vi äldre skulle räknas som fler röster än dom yngre. För då blir det mer rättvist”.

Det här svaret kan tolkas utifrån barnens perspektiv, då Barn 3 inte bryr sig om rättvisa i form av att alla ska ha lika stort inflytande, utan vill ha en rättvisa där det blir jämnare mellan de äldsta eleverna i mellanstadiet jämfört med de yngre i mellanstadiet (Lago & Elvstrand, 2021, s. 18). Vi frågade då om hen tycker att fritidshemmet var inkluderande. Något hen tycker till viss del men tryckte även på att de blev diskriminerade eftersom de yngre alltid röstar över dem äldre enligt hens egen uppfattning. Det barndomssociologiska perspektivet fokuserar mer på ett barnperspektivet där det utgår ifrån hur barn ser och tänker ur deras synvinkel. När de äldre eleverna blir överröstade för att pedagogerna tar de yngres parti så blir det en problematik för pedagogerna att bevisa för de äldre barnen att det är demokratiskt på fritids och att de ser det ur deras synvinkel, där vi ska inkludera de äldre eleverna i de besluten vi tar så att de också känner sig inkluderade i verksamheten (Holmberg, 2021, s. 44).

Sen kom frågan om hur barn 3 skulle vilja ha det för att tycka att fritidshemmet ska vara mer inkluderande. Barn 3 tyckte inte att det fanns någon lösning till det, allt kan inte alltid vara rättvist och det är något alla måste lära sig någon gång i livet. Fritidshemmet ska jobba utifrån att vara så inkluderande det bara är möjligt för alla barn i verksamheten. Alltså att barn som är i utanförskap ska kunna inkluderas i aktiviteter ihop med andra, och om behovet finns ska även vuxna kunna delta för att säkerställa att aktiviteterna går till på ett inkluderande sätt (Ljungberg, 2022, s. 215).

Avslutningsvis kom frågan om hen tror att de hade haft det bättre hemma än på fritidshemmet. Barn 3 sa direkt nej och menar på att hen har ett bättre liv på fritidshemmet än hemma. För hemma sitter eleven bara i rummet och kan inte leka med vänner eller hitta på något. Mycket på grund av tuffa familjeförhållanden hemma och att det gjort att fritidshemmet blivit en trygg punkt, framför allt en av lärarna som har blivit en väldigt trygg person och som alltid ser till att barn 3 känner sig sedd, respekterad och trygg.

6.4 Lärarnas tankar på varför eleverna lämnar eller stannar kvar i fritidsverksamheten

Lärarna svarar enhetligt att det beror på att kompisarna slutar, och att de inte får ha sina mobiltelefoner här på samma sätt som hemma. Det här gör fritidsverksamheten mindre lockande än hemmet och det "fria" livet utanför skolan.

Simon svarar även: "Det kan vara för att eleverna vill känna sig stora och därmed ta eget ansvar och vara hemma till vårdnadshavarna kommer hem."

Många av de äldre eleverna tycker om att baka, men på grund av personalbrist och regler om socker i skolan så blir det en svår aktivitet att uppfylla. Även det här tror han kan bidra till att fler väljer att vara hemma där de kan baka och äta vad de vill. Dessa tankar går hand i hand med vad barnen själva svarat och vad tidigare forskning med hjälp av ett barndomssociologiskt perspektiv lärt oss. Att barnen vill känna sig stora och självständiga är en del i deras utveckling och en fas som alla måste gå igenom någon gång i livet (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1716-1717). Att barnen vill ha bättre kontroll på sina egna liv är en naturlig gång och det är det personalen i skolan arbetar för att uppnå. Så att eleverna ska kunna känna sig självständiga och kompetenta att ta hand om sig själva (Lago & Elvstrand, 2021, s. 18).

På frågan om de tror att eleverna stannar kvar längre ifall vännerna är kvar på fritidshemmet svarade alla lärarna att de tror att eleverna hade stannat längre om kompisarna blev kvar också. Filip svarar även att det är bra med att äldre elever är kvar, för de blir förebilder för de yngre eleverna och därmed lär sig de yngre hur de ska agera under tiden de är i fritidshemmet.

Så vilka faktorer gör att eleverna stannar kvar i fritidshemmet ur lärarnas perspektiv? Simon svarar att ur lärarnas perspektiv är det tillgången eller möjligheten att kunna ta sig hem själv som är en bidragande faktor. Då det är en skola på landet så är det ibland svårt för vissa att lämna då de bor för långt bort och det inte går bussar dit de ska. Lisa svarar att det ofta beror

på att föräldrarna inte tycker att barnen klarar sig själva hemma, och då får de vara kvar i fritidshemmet. Filip svarar att han inte vet. Enligt Elvstrand, Dahl och Lago anser vuxna allt som oftast att eleverna är kompetenta nog till att ha något slags ansvarstagande i fritidsverksamheten och det får eleverna genom deras inflytande i verksamheten. Ibland anses det att eleverna ändå inte är tillräckligt kompetenta eller självgående för att stanna ensamma hemma efter skolan, vilket gör att eleverna inte får bestämma själva om de vill vara på fritids eller om de ska gå hem; eftersom deras närvaro styrs av vårdnadshavarnas omsorgsbehov (Elvstrand, Dahl, Lago, 2022 s. 18).

När vi sökte efter anledningar till varför vissa barn väljer att stanna kvar på fritidshemmet till de högre åldrarna så uppmärksammades det att en bidragande faktor kunde vara att de i vissa fall ansåg att det kan vara skrämmande att vara ensam hemma. Så när de inte har möjlighet till sällskap hemma väljer de att stanna kvar i fritidshemmet där de får den trygghet och omsorg de behöver för att utvecklas framåt i sin egna takt för att slutligen vara trygga nog i sig själv att våga vara själva hemma efter skolan och fram till de vuxna kommer hem (Elvstrand & Lago, 2022, s.96).

Vidare utvecklades frågan om de tror att eleverna hade stannat kvar i fritidshemsverksamheten längre ifall de fick nyttja sina mobiltelefoner. Lisa tror att det hade fått dem att stanna längre, men tillägger att hon hoppas att det inte är den enda orsaken till att eleverna lämnar fritidshemmet. Simon svarar på att det absolut hade kunnat hjälpa dem att stanna kvar, men att de har för lite personal för att på ett säkert sätt kunna låta eleverna gå fritt med sina mobiler. När det kommer till just mobiltelefoner så tyder det mycket på att när barnen går över från fritidshem till fritidsgård eller att vara hemma så är just mobilen en av de saker barnen ser fram emot att använda mer (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1722). När det kommer till att fritidshemmet inte tillåter mobiltelefoner så är det mer regel än undantag runt om i landet (Martinez & Olsson, 2022, s. 182-184).

Avslutningsvis kom frågan om anpassning. Finns det en möjlighet att anpassa verksamheten så pass bra att de äldre eleverna känner att fritidshemmet ännu är för dem? Svaret blir enhetligt om att det inte finns personal till att fullt ut anpassa verksamheten för de äldsta på så sätt som eleverna önskar. Lisa tillägger att det är svårt för de vill sitta själva med sina mobiler för att de anser sig själva vara vuxna, och att de inte vill att vi inkräktar på deras privatliv, därför är mobilerna problematiska. Filip sa att anpassning är svårt på grund av många barn och att det finns få lärare. Det blir svårt även när eleverna vill bruka privata medel där vi som lärare inte

får inkräkta. Då ökar riskerna för cybermobbing och farorna på nätet kommer närmre även under fritidstid. Ännu mer om de är oövervakade eller guidade av lärare och andra vuxna.

Äldre elever vill få vara med och påverka sin fritid som de har i fritidshemmet, med detta kommer ofta önskemål om just mobiltelefoner. Något som är generellt en problematik i de flesta fritidshem då det medför risker i cyberrymden i form av sociala medier och känslan för utanförskap (Martinez & Olsson, 2022, s. 181-183).

Personalbristen är något som ser liknande ut runt om i landet och detta är något som försvårar att upprätthålla kvaliteten och möjligheterna till fullt inflytande från elevernas önskemål (Lago & Elvstrand, 2021, s.16). Med personalbristen blir det även svårt att anpassa verksamheten för de äldsta eleverna i gruppen eftersom dessa är en minoritet i jämförelse med de elever som går i årskurs 3 till 4.

6.5 Reflektion av intervjuerna

Under intervjuerna med eleverna så framgick det att de ville känna sig mer fria på fritidshemmet. Alltså att det inte ska finnas så mycket krav på dem eller deras förmågor. Fritidshemmet grundar sig på en läroplan, vilket gör att det känns styrt och med det känner eleverna sig oönskat kontrollerade.

I våra intervjuer framkommer det att eleverna inte vill delta i fritidshems verksamheterna och att det blir en utmaning för pedagogerna att få dem att delta i diverse aktiviteter då de tycker att det är tråkigt eller för styrt av de vuxna. I en studie gjord av Pernille Juhl som är en dansk forskare så framgick det att personalen var tvungna till att göra fritidshemmet attraktivt och utmanande annars ville de äldre eleverna inte vara kvar, detta gör att det blir påtagligt för de äldre eleverna då de ibland väljer att gå hem istället för att vara kvar (Elvstrand m fl, 2022. s. 2).

Med mognad kommer självständighet och en faktor kan vara att eleverna själva vill bestämma över sin egen tid. Pedagogerna anser att eleverna inte vill delta i sociala sammanhang eftersom de tycker att det är för tvingade och väljer då bort fritidshemmet (Elvstrand m fl,2022. s. 2).

”Att locka kvar eleverna i fritidshemmet handlar alltså både om elevernas förväntningar på vad fritidshemmet ska vara, det vill säga att fritidshemmet och dess aktiviteter som sådana behöver uppfattas som viktiga och relevanta för eleverna” (Elvstrand m fl, 2022. s. 2).

Vi måste utgå ifrån att fritidshemmet är en plats för utveckling, lärande och fritid. Även för de äldre eleverna som enligt intervjuerna ofta känt sig underprioriterade. En stor faktor har varit att fokuset har legat på de yngre eleverna och inte de äldre på fritidshemmet, eftersom att barnomsorgen är större för de yngre (Elvstrand m fl, 2022. s. 3).

7. Diskussion

I denna del av studien kommer vi att diskutera resultaten vi fick i relation till den forskning som vi har använt oss av, sedan kommer vi att ge förslag på hur en fortsatt forskning om ämnet kan se ut.

7.1 Diskussion gällande tidigare forskning

När det kom till tidigare forskning var det svårt att hitta eftersom det inte verkar finnas så mycket om ämnet. Tillsammans med empirin av de intervjuer vi gjort gick det snabbt att se hur resultatet var liknande till det tidigare forskare kommit fram till och det i sig är intressant. I studien som Elvstrand och Lago (2022, s.5) har gjort framgick det att många elever upplever en känsla av ensamhet samt att de saknar de vuxna som jobbar i verksamheten. I vår studie framgick det att eleverna upplever en känsla av att det är jobbigt att lämna verksamheten eftersom de saknar allt de gör där, och att de då inte kan göra det på samma sätt hemma eftersom de inte har tillgång till samma typ av material. En del tyckte även att det var jobbigt eftersom de är ensamma hemma medan det alltid fanns tillgänglig personal på fritidshemmet.

Mycket inom skolan ändras hela tiden, men slutsatsen här verkar bli liknande. Huruvida det här är över hela landet eller om det kanske rent av är globalt är något som skulle vara intressant att forska vidare på i framtiden.

Utifrån det barndomssociologiska perspektivet framkom det under intervjuerna att eleverna är väldigt medvetna om att de får komma med förslag och bestämma vad dom vill göra under fritids samt att de har ett inflytande där de får vara med och rösta fram saker de vill ha mer av eller göra. Genom det barndomssociologiska perspektivet uppmärksammades även vikten av att elevernas åsikter och tankar är viktiga och därför är deras egna perspektiv på saker och ting en stor del av vårt arbete (Holmberg, 2021, s. 41).

Fritidshemmen är en komplettering till skolan och utgår utifrån en läroplan vilket en fritidsgård inte gör, därav blir det mer fritt i deras verksamhet. Där får de använda sina mobiler hur de vill, men de får ofta även tillgång till att köpa godis och andra sockerhaltiga födoämnen och drycker. I analysen och under intervjuerna så framkom det att mobilen är en av de saker som eleverna ser fram emot att använda och därav blir det en av faktorerna till att de väljer att sluta på fritidshemmet (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1722).

7.2 Diskussion om metodval

I den här delen av arbetet kommer vi att diskutera metodvalet av den här studien. Syftet med vår studie är att ta reda på varför de äldre eleverna väljer att lämna fritidshemmen. Men även om det finns någon anledning till att de väljer att stanna kvar. Samt om pedagogerna gör det som behövs utifrån elevernas behov och intressen. Utifrån våra syften har vi intervjuat fritidshemslärare samt annan personal på avdelningen och elever, för att kunna tolka deras syn på det hela och se det ur flera olika synsätt och tolkningar. Vi ansåg att den kvalitativa forskningsmetoden, som innefattade semistrukturerade intervjuer, var det mest lämpliga tillvägagångssättet för vår studie då den är så pass flexibel som den är (Christoffersen & Johannessen, 2015, s. 16). Vi insåg att det kunde uppstå problem med att samla in empirin genom användning av inspelade intervjuer då risken finns att de som intervjuas kan bli nervösa eller få svårt att uttala sig (Alvehus, 2019, s. 89). Under inspelningen av empirin kom vi fram till att bakgrundsljud var ett störande moment för att få ut svaren till transkriberingen så att de tydligt gick att höra. Men informanterna som intervjuades hade inga svårigheter att yttra sig och de kände ett förtroende för oss som gjorde intervjuerna trygga och öppenhjärtiga.

7.3 Diskussion om slutsatsen

Vad det är som gör att vissa elever lämnar fritidshemmet tidigare än andra jämnåriga är ett väldigt intressant ämne när det diskuteras med andra pedagoger och vuxna, men ändå så finns det så lite information om det. Därför var det viktigt för arbetets utveckling att intervjua elever inom fritidshemmen för att få en helhet om verksamheten utifrån deras perspektiv, men även intervjuer med elever som inte längre går kvar var viktiga att ta reda på för att se anledningarna och hur de ser på livet efter de slutat delta i fritidshemsverksamheten. Ett återkommande svar i intervjuerna med eleverna var att de blev äldre och ville vara hemma, men en del ville hellre vara på fritidsgårdarna än på fritidshemmet. En stor anledning till att eleverna väljer att lämna fritidshemmet och övergå till fritidsgårdarna är för att de som jobbar på fritidsgårdarna inte har en styrd läroplan att följa, vilket gör att eleverna känner sig friare där. Med vår utgångspunkt i studiens frågeställning "Vilka faktorer kan väcka mellanstadieelevers intresse för att stanna kvar i fritidshemmet istället för att åka hem" undersöktes vilka faktorer det var som gjorde att eleverna valde att gå hem istället för att stanna kvar på fritidshemmet.

Men ändå är den viktigaste faktorn till att de lämnar fritidshemmet just det att kompisarna de umgås med lämnar fritids eller att de känner att de blivit för stora för fritids och därför lämnar.

Syftet med undersökningen var att ta reda på om fritidshemmen utgick utifrån elevernas intressen, och utifrån de svaren som framkom av insamlingen av empirin så tyder det på att pedagogerna gör det de kan utifrån de förutsättningarna de har för att kunna anpassa verksamheterna utifrån elevernas behov och intressen. Den fritidspedagogiska praktiken utgår från barnens egna perspektiv och att de är betydelsefulla verktyg för att driva verksamheten och den sociala utvecklingen framåt (Elvstrand, Dahl & Lago, 2022, s. 15-17).

I slutsatsen blev resultatet att en av de vanligaste orsakerna till att eleverna väljer att lämna fritidshemmen är på grund utav att deras kompisar lämnar eller att det är annat som lockar som exempel fritidsgårdarna något som både Lago och Elvstrand (2022) ansåg att eleverna hellre gick till än att vara kvar på fritidshemmet, dels för att det är mycket friare men också för att deras vänner är där (s. 8). Att fritidshemmet och fritidsgårdarna har blivit en slags konkurrent mot varandra är ett faktum även fast det egentligen är två olika organisationer.

Utifrån intervjuerna med personalen i den här studien framkom det även av dem att eleverna slutar för att deras kompisar slutar, och för att de vill använda sina mobiler på fritids men att de inte får. En del elever väljer att sluta för att de tycker att det är tråkigt. Slutsatsen blev att fritidsverksamheten utgår ifrån elevernas behov och intressen men att det inte räcker till eftersom det finns så mycket annat som lockar mer. I analysen framgick det även att personalen ansåg att det fanns en stor personalbrist och på grund utav det kunde de inte anpassa fritidsverksamheten som de hade önskat, denna del är väldigt problematisk då det är en del av deras yrke att göra det, men får inte personalen de verktygen de behöver kan de bli svårt att fullfölja arbetet med god kvalitet och nöjda elever. Något Martinez och Olsson (2022, s. 181-183) ansåg var att personalbristen är ett stort problem runt om i landet vilket försvårar fritidshems arbetet samt påverkar kvaliteten i fritidshemmen till det sämre då de även blir svårt för pedagogerna att fullfölja allt eleverna önskar.

Förhoppningen är att den här forskningen kan vara en nyckel till fortsatt forskning inom fältet, och även vara till hjälp åt våra framtida kollegor, så att även de kan se att det är så mycket mer som spelar roll idag än att bara utgå ifrån elevernas behov och intressen. Men även att det är viktigt att vi gör det bästa av det vi har för att kunna utgå ifrån elevernas intressen och plats i livet.

Att vara hemma själv och klara sig är något många barn upplever som positivt och lockande. Under den här tiden har de ingen annan de måste anpassa sig efter, och de kan få känna på

ansvar under en begränsad tid (Lago & Elvstrand, 2022, s. 1716-1717). Att de kan bestämma vad de gör och vad de själva äter under tiden de är ensamma är ett steg i deras utveckling för att klara vardagen senare i livet som självständiga människor (Ibid, s. 1719-1720). Att vara hemma själv, eller att lämna fritidshemmet kan för barnen ses som en rit till vuxenlivet. De blir inte behandlade som elever efter skolan längre utan får ta sig hem och klara sig, precis som det förväntas de ska kunna göra som vuxna (Ibid, s. 2020).

7.4 Förslag till fortsatt forskning

När det gäller fortsatt forskning är vi överens om att det inte finns så mycket forskning kring det här ämnet, men att det är ett intressant ämne att fortsätta forska om. Även om resultaten skulle fortsätta att vara liknande varandra. I framtiden kan det forskas vidare på varför eleverna lämnar fritidshemsverksamheten i större utsträckning. Ett exempel på hur det här kan ske är att intervjua fler elever på fler skolor och kommuner. Även intervjuer av vårdnadshavare kan komma att bli av intresse för att få ett ytterligare perspektiv. Även aspekten av att det blir intervjuer på flera olika skolor och därmed kan inkludera fler kommuner bidrar till att det kan bli mer variation och miljöskillnader. På så sätt skulle det kunna framgå om det kanske är lokalt, nationellt eller kanske rent av globalt att eleverna i allt större utsträckning lämnar fritidshemmet under mellanstadiet och i allt lägre ålder. Huruvida det här är en trend, eller en utveckling hos barnen i samhället är för framtiden att avgöra

8. Referenslista

Alvehus, Johan (2019). *Skriva uppsats med kvalitativ metod: en handbok*. Upplaga 2
Stockholm: Liber.

Ackesjö, Helena (2022) Fritidshemmets ideologiska vändning. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s.189-204

Barnkonventionen, (2009). *FN:s konvention om barns rättigheter 2009*. Reviderad 2018. 1. uppl. (2018). Stockholm: UNICEF Sverige. Tillgänglig:
<https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#hela-texten> [2024-03-17]

Bergstedt, Bosse (2012) *Pedagogik för förändring frihet, jämlikhet, demokrati*. Johanneshov:
TPB

Christoffersen, L & Johannessen, A (2015) *Forskningsmetoder för lärarstudenter*. 1. uppl.
Lund: Studentlitteratur

Elvstrand, Helene, Dahl, Marianne & Lago, Lina (2022). Ett barndomssociologiskt perspektiv på fritidshemmets uppdrag och praktik. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s.12-35

Elvstrand, H., Lago, L., Björk, A., Claesson, S., Karlsson, M., Storm, A., Lundh, L., Almroth, A., Claesson, T. ., Eklund, E., & Häljeskog, Z. (2022). Hur får vi kvar dem på fritids?: Att utveckla fritidshemmets verksamhet med fokus på de äldsta eleverna. Venue. <https://doi.org/10.3384/venue.2001-788X.4128>

Grewell, Christina (2022). Hur är elever delaktiga i, och har inflytande på, fritidshemmets fysiska lärmiljö? Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s. 61-75

Hällden, Gunilla (red.) (2007). *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*.
Stockholm: Carlsson

Hansen Orwehag, Monica (2017) Att vara lärare i fritidshem. I Pihlgren, Ann S. (red.) *Fritidshemmets didaktik*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Holmberg, Linnea (2020) *Perspektiv i fritidshem* Stockholm: Natur & Kultur

Lago, L. & Elvstrand H. (2022) *Children on the borders between institution, home and leisure: space to fend for yourself when leaving the school-age educare centre*, *Early Child Development and Care*, 192:11, 1715-1727, DOI: [10.1080/03004430.2021.1929200](https://doi.org/10.1080/03004430.2021.1929200)

Lago, Lina & Elvstrand, Helene (2022). Elever på gränsen: elevers perspektiv på att sluta i fritidshem. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s.91-102

Lago, Lina & Elvstrand, Helene (2022). Barns kontra vuxnas perspektiv. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s.225-226

Lago, L. og Elvstrand, H. (2021) «Ett eget utrymme: Barns perspektiv på kontroll i relation till fritidshemmets gränser», *Barn – forskning om barn og barndom i Norden*, 39(2–3), S 1-26. <https://doi.org/10.5324/barn.v39i2-3.3785>

Ljungberg, Caroline (2022). Bildning och barns perspektiv på fritidshem. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s. 205-218

Martinez, Carolina & Olsson, Tobias(2022). "Får vi titta på Youtube?": hur lärare förhåller sig till elevers medieintresse i fritidshemmet. Lago, Lina (red.) *Barn i fritidshem*. Stockholm: Liber AB s. 176-186

Pihlgren, Ann S. (red.) (2017). *Fritidshemmets didaktik*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Qvarsell, Birgitta (2017). Om barns perspektiv och miljöer i fritidshemmets pedagogik. Pihlgren, Ann S. (red.) (2017). *Fritidshemmets didaktik*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur s. 77-94

Skolinspektionen (2018) *Undervisning i fritidshemmet*, (Dnr, 2016:207). Stockholm: Skolinspektionen.

Skolinspektionen (2020) *Yttrande över stärkt kvalitet i fritidshem och pedagogisk omsorg*, (SOU 2020:34). Stockholm: Skolinspektionen. Tillgänglig:

https://www.skolinspektionen.se/globalassets/02-beslut-rapporter-stat/remissvar/remissyttrande-sou-2020.34_beslut-skolinspektionen-pdf.pdf [2024-03-19]

Skolverket (2022) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet - Lgr22.*

Stockholm:Skolverket.

Tillgänglig:

<https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr22-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>

[2024-03-19]

Vetenskapsrådet (2017). God forskningssed.